

MUSTAFA ABDÜRRÂZİK

her mezunu kimliğiyle ilk defa bakanlık makamına seçilen ve İslâm felsefesi derslerini üniversite çapında ilk okutanlardan biri olarak da anılır. el-Cem'iyetü'l-İslâmiyyetü'l-hayriyye gibi yardım kuruluşlarındaki faaliyetleri onun insan merkezli bir düşünceye sahip olduğunu göstermektedir. Ailesinin, özellikle babası ve kardeşi Ali Abdürrâzık'ın siyasi görüş ve faaliyetlerinin onu da etkilediği anlaşılmaktadır. Kahire'deki aile evinde kuruluşu ilân edilen Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer aldığı gibi Hizbü'l-ahrâr ed-düstûriyyin'de de siyasi faaliyetlerde bulunmuştur.

Eserleri. Felsefe, kelâm, fıkıh, tarih ve edebiyat konularında birçok makalesi ve kitabı bulunan Mustafa Abdürrâzık'ın makalelerinin büyük kısmı *el-Cerîde*, *es-Süfûr*, *es-Siyâse*, *el-'Urvetü'l-vüşkâ* gibi dergilerde kendi imzasıyla, çok defa da "Fezârî" takma adıyla yayımlanmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: 1. *A'lâmü'l-İslâm el-İmâmü's-Şâfi'i* (Kahire 1945). Sorbonne Üniversitesi'nde hazırladığı doktora çalışmasının Arapça tercümesi olup eserde özellikle Şâfiî'nin mezhebi ve fıkıh usulündeki rolü üzerinde durulmakta, ayrıca fıkıh usulünün felsefi yönlerine işaret edilmektedir. 2. *ed-Dîn ve'l-vahy ve'l-İslâm* (Kahire 1945). 3. *Temhîd li-târîhi'l-felsefeti'l-İslâmiyye*. 1927'de I. Fuâd Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde verdiği felsefe derslerinden oluşan eser, aynı üniversitenin İlahiyat Fakültesi'nde 1980'li yıllara kadar ders kitabı olarak okutulmuş ve birçok baskısı yapılmıştır. 4. *Feylesü'l-'Arab ve'l-mu'allimü's-şânî* (Kahire 1945). Ya'küb b. İshak el-Kindî ve Fârâbî'den başka İbnü'l-Heysen ve Takıyyüddin İbn Teymiyye gibi İslâm düşünürlerinin insan düşüncesine olan katkılarını konu edinmiştir. 5. *Muhammed 'Abduh* (Kahire 1946). 1917'de kurulan Kahire Halk Üniversitesi'nde verdiği yedi konferanstan ibaret olup büyük bir kısmı hocası Muhammed Abduh'un ilmî kişiliği ve gerçekleştirdiği islahat hakkındadır. 6. *el-Bahâ' Zühayr* (Kahire 1928, 1930, 1935). Mısırlı şair Bahâ Zühayr'ın edebî kişiliğine dairdir. 7. *Âşârü Muştafâ 'Abdîrâzîk* (Kahire 1975). *es-Süfûr* ve *es-Siyâse* dergilerinde yayımlanan makalelerinin kardeşi Ali Abdürrâzık tarafından derlenmesiyle meydana gelmiştir.

Mustafa Abdürrâzık'ın Arapça-Fransızca ve Fransızca-Arapça bazı çevirileri de vardır. Bunlar arasında, Bernard Michel ile birlikte Muhammed Abduh'un *Risâletü't-Tevhîd*'ini Fransızca çevirisiyle (Paris 1925), Sultan Hüseyin'in kızı Prenses Kad-

riye Hüseyin'in Fransızca kaleme aldığı hâtıralarını *Ṭayfu Melekî Kadriye Hüseyin* adıyla Arapça'ya tercümesi (Kahire 1930) zikredilebilir. Ayrıca Fransızca veya Arapça yayımlanan birçok eser için takdim yazısı kaleme almıştır. Fahreddin er-Râzî'nin *İ'tikâdâtü fırâkı'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* adlı eserine yazdığı "es-Süfiyye ve'l-fıraku'l-İslâmiyye" adlı sunuş yazısı yan-ki uyandırmıştır (nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr, Kahire 1938). Onun mantık, tasavvuf ve edebiyat alanındaki eserlerinden de bahsedilmektedir (*Şüyûhu'l-Ezher*, s. 37).

Mustafa Abdürrâzık hakkında bazı müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında, Ali Abdülfettâh el-Mağribî'nin *el-İnsân 'inde Muştafâ 'Abdîrâzîk* adlı yüksek lisans teziyle (1974, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi) Tevfik et-Tavîl'in önderliğinde Mısır Kültür Yüksek Şûrası tarafından hazırlanan *eş-Şeyhu'l-Ekber Muştafâ 'Abdîrâzîk müfekkiren ve edîben ve muşlihan* adlı kitap (Kahire 1982) sayılabilir. Ali Abdülfettâh el-Mağribî de *el-Müfekkîrü'l-İslâmî el-Mu'âşır Muştafâ 'Abdîrâzîk* adıyla kapsamlı bir çalışma yayımlamıştır (Kahire 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Brockelmann, *GAL Suppl.*, III, 329-330; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 131-133; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, XII, 245-246; Enver el-Cündî, *Terâcimü'l-a'lâmî'l-mu'âşırîn fi'l-'âlemi'l-İslâmî*, Kahire 1970, s. 451-460; Abdülhalîm Mahmûd, *el-Hamdülillâh hâzihi hayâtî*, Kahire 1976, s. 92-103; Ali Abdülazîm, *Meşihatü'l-Ezher münzû in-şâ'ihâ hatte'l-ân*, Kahire 1399 / 1979, s. 79-92; *eş-Şeyhu'l-ekber Muştafâ 'Abdîrâzîk müfekkiren ve edîben ve muşlihan* (nşr. Tevfik et-Tavîl), Kahire 1982, tür.yer.; M. Abdülmün'im el-Hafâcî, *el-Ezher fi elfi 'âm*, Beyrut-Kahire 1408/1988, I, 280-295; III, 317-320; Lem'î el-Mutîf, *Hâ'ülâ'i'ricâl mine'l-Ezher*, Kahire 1989, s. 259-274; a.mlf., *Mevsû'atü hâze'r-racül min Mısr*, Kahire 1417/1997, s. 586-592; *Şüyûhu'l-Ezher* (nşr. Vizâretü'l-İlâm), Kahire, ts., s. 36-37; Abbas Mahmûd el-Akkâd, "Muştafâ 'Abdîrâzîk (1882-1947)", *el-Kitâb*, III(2)/6, Kahire 1947, s. 887-893; Abdülcevâd Ramazan, "Şu'arâ'ü'l-Ezher: eş-Şeyh Muştafâ 'Abdîrâzîk", *ME*, XXII/10 (1950), s. 713-717; M. Mustafa Hilmi, "Muştafâ 'Abdîrâzîk: Râ'idü'l-medreseti'l-İslâmiyyeti'l-hadîse", *el-Fikrû'l-mu'âşır*, sy. 4, Kahire 1965, s. 83-84; M. Receb el-Beyyûmî, "Muştafâ 'Abdîrâzîk beyne'l-menhâ el-ilmî ve's-sülûki'l-huluķî", *ME*, LIV/10 (1982), s. 1465-1471; LIV/11 (1982), s. 1568-1574; İbrahim M. Abu-Rabî, "Islamic Philosophical Expression in Modern Arab Society", *Isl.*, LXXII/1 (1995), s. 58-65; N. Tomiche, "Muştafâ 'Abd al-Râzîk", *EP* (İng.), VII, 713-714; Osman Emîn, "Min Âşâri Muştafâ 'Abdîrâzîk", *Tî*, III/2, s. 859-875; a.mlf., "Muştafâ 'Abdîrâzîk", *Dâ'iretü'l-ma'ârifî's-şâ'b*, Kahire 1960, IV, 575-578; P. Starkey, "'Abd al-Râzîq, Muştafâ (1885-1947)", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami - P. Starkey), London 1998, I, 18-19.

SAİD MURÂD

MUSTAFA AĞA, Meremmetçi

XVII. yüzyılın ortalarında görev yapan mimarbaşı.

Hayatı hakkındaki bilgiler yetersizdir. Nasıl yetiştiği ve ne zaman mimarlığa başladığı bilinmemektedir. Arşiv belgelerine göre, Sadrazam Kemankuş Mustafa Paşa'nın 1053'te (1644) idamı ile Kasım Ağa mimarbaşılik görevinden azledilince onun yerine göreve getirilen Mustafa Ağa'ya Muharrem-Cemâziyelevvel 1055 (Mart-Haziran 1645) arasında maaş tahsisi yapılmıştır. 2 Cemâziyelevvel 1055'te (26 Haziran 1645) Suyolu nâzırlığına atanmış ve yerine tekrar Kasım Ağa getirilmiş, 24 Ramazan 1055'te (13 Kasım 1645) ikinci defa mimarbaşı olmuştur. 4 Rebülâhir 1056'da (20 Mayıs 1646) azledilen Mustafa Ağa, Kasım Ağa'nın 1061 (1651) yılında Hatice Turhan Vâlide Sultan'ın kethüdâsı olması ile 15 Zilhicce 1061'de (29 Kasım 1651) üçüncü defa mimarbaşılığa tayin edilmiştir.

Bundan sonra 1062-1071 (1652-1661) yılları arasında Mustafa Ağa'nın görevde olduğunu gösteren arşiv belgeleri mevcuttur. Zilhicce 1069'da (Eylül 1659) onun nezâreti altında Çanakkale Boğazı'ndaki kalelerin tahkim edilmesine başlandığı ve bu işin Zilhicce 1071'de (Ağustos 1661) tamamlandığı bilinmektedir. Zarif Orgun'un eserinde belirttiği, 1074 (1663-64) yılında Yenicami'nin şadırvan ve çeşmelerine Terkos'un Belgrad köyünden getirilecek su hakkında keşif yapan ve İstavroz Sarayı bahçesine havuz inşa eden Mustafa Ağa'nın da aynı kişi olduğu düşünülebilir. 5 Cemâziyelevvel 1076'da (13 Kasım 1665) Ali Ağa mimarbaşı olduğuna göre Mustafa Ağa'nın da bu tarihe kadar görev yaptığı kabul edilmektedir.

Mustafa Ağa'nın daha sonraki hayatı hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. Evliya Çelebi, 1665 yılında Atmeydanı'nda çıkan karışıklıktan (Çınar Vak'ası) sonra gizlendiği yerde yakalanarak öldürüldüğünü, mallarının müsadere edildiğini kaydederken Hammer, Yenicami'nin inşası sırasındaki bir hareketinden dolayı Fâzıl Ahmed Paşa tarafından idam edildiğini ileri sürer. İzzet Kumbaracılar eserinde, 1079'da (1668-69) Mimarbaşı Mustafa Ağa'nın Bursa mimarı Mehmed'in ölümü üzerine yerine Mimar Fazlı'yı tayin ettiğini belirtir ve bu şahsın Meremmetçi Mustafa Ağa olup olmadığı anlaşılmamaktadır.

Mustafa Ağa devrinin en önemli imar faaliyeti, o güne kadar yarım bırakılmış olan Eminönü'ndeki Yenicami Külliyesi'nin 1661-1665 yılları arasında tamamlanmasıdır. Üçüncü defa göreve geldiği dönemde ele alınan bu külliye XVII. yüzyıl içindeki önemli son büyük eserdir. Külliye'nin inşasında kendisine Mimar Hezarfen İbrâhim yardımcı olmuştur. İbrahim Hilmi Tanışık, Gül Camii yakınında 1071 (1661) tarihli Mimar Mustafa Çeşmesi'nin varlığından bahseder. Zarif Orgun, Mustafa Ağa'nın "râci-i lutf-i ilâhî Mustafa" yazılı mührünü yayımlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, İstanbul 1943, I, 80-82; L. A. Mayer, *Islamic Architecture and Their Works*, Genève 1956, s. 111; Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul 1975, s. 141; Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Ankara 2001, s. 16-19; a.mlf., "XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XII, 103-110; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlı'da Baş Mimarlar", *Türk Dünyası Kültür Atlası: Osmanlı Dönemi* (haz. Metin Eriş v.dğr.), İstanbul 2002, IV, 317-319; a.mlf., "Mustafa Ağa (Memmetçi)", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, II, 282-283; İzzet Kumburaçlar, "Türk Mimarları", *Arktekt*, VI/2, İstanbul 1937, s. 60; Kemal Altan, "Yeni Cami Mahfili ve Mimar (Hezarfen İbrahim)", a.e., VII/12 (1937), s. 344-345; Zarif Orgun, "Hassa Mimarları", a.e., VIII/12 (1938), s. 337, 338 (338 sayfa Mustafa [Hassa başmimarı] bölümünde bulunan mühür 337. sayfada Kasım Ağa'daki mühürle yer değiştirecektir); Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", *TD*, III/5-6 (1953), s. 106-107.

AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

MUSTAFA AĞA, Seyyid

XIX. yüzyılın ilk yarısında görev yapan Hassa başmimarı.

Kısa sürelerle dört dönem başmimarlık yapmıştır. 2 Ocak 1802 tarihli Hassa Mimarlar Ocağı listesine göre Seyyid İbrâhim oğlu Seyyid Mustafa'nın üç sağ, iki çürük akçe yevmiye ile 3 Ekim 1781 tarihinde mimar halifesi olarak kaydı yapıp beraatı verilmiştir (BA, Cevdet-Maarif, nr. 5481). İnşaat defter ve kayıtlarında "Seyyid Mustafa" mührünü kullanan Mustafa Ağa, Mehmed Ârif Ağa'nın ikinci başmimarlığı zamanında (1796-1800) uzun süre vekilliğini yaptı. Bu dönemde 11 Aralık 1799'da İstanbul Baruthânesi'nin (BA, Cevdet-Askerî, nr. 14983) ve 3 Ocak 1800'de İstabîl Âmire'nin Kadırga Limanı'ndaki ahırlarının tamiratını gerçekleştirdi (BA, Cevdet-Askerî, nr. 15607). 1802 yılında Hasköy Mü-

hendishânesi'nde eğitim alan kırk altı mimar halifesi içerisinde yer aldı (BA, Cevdet-Maarif, nr. 3964). Serimîmârân-ı Hâssa İbrâhim Kâmî'nin (1802-1807) ardından Mustafa Ağa'nın Mehmed Emin Ağa ile ardarda kısa süreli başmimarlık dönemleri başlar. Osmanlı arşiv kayıtlarında İbrâhim Kâmî'ye ait son bilgi 13 Aralık 1806 tarihli Humbaracı Kışlası'nda yaptığı tamiratla ilgilidir (BA, Cevdet-Askerî, nr. 26245). Bu tarihten sonra Mustafa Ağa'ya ait ilk belge, 9 Temmuz 1807 tarihli Sultanahmet'te bulunan Tavukciyan-ı Hâssa Ocağı tamiratına dairdir (BA, Cevdet-Askerî, nr. 19441). Mustafa Ağa için belgede sâbık başmimar unvanının kullanılmasından 1807 yılı başlarında birkaç ay görev yaptığı anlaşılmaktadır. Hâfız Mehmed Emin Ağa'nın 1807-1808 arasındaki başmimarlığı'nın ardından 1808 sonlarına doğru Mustafa Ağa ikinci defa bu göreve getirildi. Üç ay kadar süren bu dönemde 7 Aralık 1808 tarihinde Beşiktaş Sahilsaray Harem Dairesi, Dârüssaâde ağası, silâhdar ağa ve bostancibaşı ağa daireleriyle Has Oda ve mutfaklarının tamiratını gerçekleştirdi (BA, Cevdet-Saray, nr. 3538). Üçüncü dönem başmimarlığını 1809 sonu ile 1810 yılı başlarında yaptı. Bu devrede 1 Eylül 1809'da İstanbul Baruthânesi'nin yanmış olan mahzenlerinin tamiratını (BA, Cevdet-Askerî, nr. 40051) ve 11 Ocak 1810'da Topkapı Sarayı'nın Odunkapı yakınında bulunan Tabl ü Alem Kışlası tavan, döşeme ve çerçevelerinin yenilenme işlerini gerçekleştirdi (BA, Cevdet-Askerî, nr. 11824). Görevden alındıktan sonra da bir müddet inşa ve tamir işlerinde kendisinden faydalanıldı. 11 Haziran 1810'da Hasköy'de bulunan Humbaracı ve Lağımçı kışlalarının tamiratıyla (BA, Cevdet-Askerî, nr. 16596) 6 Eylül 1810'da Anadolu ve Rumelika-vağı'ndaki tabyaların tamiratını yaptı (BA, Cevdet-Askerî, nr. 20449). Mustafa Ağa 1824 yılında ilerlemiş yaşına rağmen dördüncü defa başmimar oldu. Ancak imar işlerinde ortaya çıkan yolsuzlukları engelleyemediği ve mimarlık bilgisinin yetersiz olduğu yolundaki kanaat sebebiyle azledilip yerine o sırada Tersâne-i Hümâyun'da yeni havuzu inşa eden Seyyid Abdülhalim Efendi getirildi (BA, Hatt-ı Hümâyun, nr. 23275).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Cevdet-Maarif, nr. 3964, 5481; BA, Cevdet-Askerî, nr. 11824, 14983, 15607, 16596, 19441, 20449, 26245, 40051; BA, Cevdet-Saray, nr. 3538; BA, Hatt-ı-Hümâyun, nr. 23275; Mustafa Cezar, "Sanatta Batıya Açılış Döneminde Mimarlar", *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1995, I, 480-482;

a.mlf., "19. Yüzyılda Önemli İşlere İmzasını Atmış Bir Mimarımız: Abdülhalim Bey", *19. Yüzyıl İstanbul'unda Sanat Ortamı*, İstanbul 1996, s. 96-97; Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlı'da Baş Mimarlar", *Türk Dünyası Kültür Atlası: Osmanlı Dönemi* (haz. Metin Eriş v.dğr.), İstanbul 2002, IV, 321.

SELMAN CAN

MUSTAFA AHMED ez-ZERKÂ

(bk. ZERKÂ, Mustafa Ahmed).

MUSTAFA b. ALİ el-MUVAKKİT

(مصطفى بن علي الموقت)

(ö. 979/1571)

Osmanlı astronomi âlimi,
astrolog ve muvakkit.

XVI. yüzyılın başlarında İstanbul'da doğdu. İsim zinciri Muslihuddin Mustafa b. Ali er-Rûmî el-Muvakkit şeklindedir. Geleneksel medrese eğitiminin yanı sıra Mîrim Çelebi ile dönemin önde gelen diğer âlimlerinden matematik ve astronomi dersleri aldı. Uzun süre Sultan Selim Camii'nde muvakkitlik yaptı ve bundan dolayı Selimî nisbesiyle anıldı. 967'den (1560) sonra sarayda reisülmüneccimîn olunca Münecimbaşı Mustafa Çelebi diye tanındı; halk arasında ise daha çok Koca Saatçi lakabıyla bilinliyordu. Vefatında yerine Takiyyüddin er-Râsîd tayin edildi (İhsanoğlu v.dğr., I, 161).

Mustafa b. Ali'nin 931'de (1525) *İ'lâ-mü'l-ibâd* ve 935'te (1529) *Risâle-i Mukantarâtı* kaleme almasından hayatının erken bir döneminde eser vermeye başladığı anlaşılmakta ve onun, hocalarından Mîrim Çelebi gibi Farsça değil kendinden önceki Sultan Selim Camii muvakkiti Konevî Mehmed b. Kâtib Sinan gibi Türkçe yazdığı görülmektedir. Bunun gerekçesini birçok çalışmasının önsözünde bu alanda araştırma yapanların yazdıklarını kolayca anlamalarını sağlamak olduğunu belirtir. Bundan dolayı onun bilhassa astronomi aletlerinin kullanımına ilişkin eserleri Osmanlı muvakkitlerinin başvuru kaynakları haline gelmiş ve devletin son zamanlarına kadar güncelliğini korumuştur; günümüze ulaşan çalışmalarının çokluğu ve yaygınlığı da bunu göstermektedir. Amelî astronomi çizgisini takip eden Mustafa b. Ali'nin döneminin bilgi düzeyi çerçevesinde en zor geometri, trigonometri, özellikle küresel trigonometri ve nümerik analiz verilerini kullanması, ayrıca problemleri anlaşılır bir dille açıklayıp onlara daha basit ve uygulamalı çözümler getirmesi eser-